

Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî'nin 'el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlîl' Adlı Eseri Bağlamında Mârifet ve Ârif-i Billâh Düşüncesi

Muhammad Said al-Bûtî's 'al-Hikam al-'Atâ'iyya: Sharh and Tahlîl' in the Context of the Idea of Mârifah and Ârif-i Billâh

İsa YALÇIN

Research Assistant, Bitlis Eren University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Bitlis, Türkiye
Arş. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Bitlis, Türkiye
Orcid: 0000-0002-1735-2489 | e-posta: iyalcin@beu.edu.tr

Ömer AKDOĞAN

Assistant Professor, Bitlis Eren University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Bitlis, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Bitlis, Türkiye
Orcid: 0000-0002-2340-1419 | e-posta: oakdogan@beu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Yalçın, İ. and Akdoğan, Ö. (2023). Muhammad Said al-Bûtî's 'al-Hikam al-'Atâ'iyya: Sharh and Tahlîl' in the Context of the Idea of Mârifah and Ârif-i Billâh. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 62, 141-154
Yalçın, İ. and Akdoğan, Ö. (2023). Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî'nin 'el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlîl' Adlı Eseri Bağlamında Mârifet ve Ârif-i Billâh Düşüncesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 62, 141-154

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 25 October/Ekim 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 22 November /Kasım 2023

Published/Yayın Tarihi: 31 December/Aralık 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 62 **Pages/Sayfa:** 141-154

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (İsa YALÇIN & Ömer AKDOĞAN).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

İslâm dünyasının önemli simalarından ve ehl-i sünnet âlimlerinden birisi olarak gösterilen Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî (1919-2013), interdisipliner çalışmalarıyla İslâmî ilimler konusunda uzmanlaşmış; bunun yanında farklı medya platformlarında da eğitici roller üstlenmiş bir şahsiyettir. Geleneksel sünnî anlayışına hâkim olan Bûtî, yazdığı eserleri ve yetiştirdiği öğrencileriyle birçok bölgede etkili olmuş, önder kişiliğiyle kendisinden sonraki dönemde de önemli bir etki alanı oluşturmuştur. İlmî-fikrî birikime sahip bir mütefekkir olan Bûtî, ulusal ve uluslararası mecrada adından söz ettirmiş bir âlim olarak karşımıza çıkmakla beraber tasavvuf kültürüne de sahip biridir. Bu makalede Bûtî'nin İbn Atâullah el-İskenderî'nin (v. 709/1309) el-Hikemü'l-'Atâ'iyye'sini şerh ettiği ve tahlilini yaptığı eserindeki mârifet ve ârif-i billah kavramlarına yer verilecektir. Bu kavramlardan yola çıkmak suretiyle onun nazariyesinde, insanın Allah'a doğru bir yolculuğa çıkması, mârifetullahtan geçerek hidayete ermesi ve âriflerin Allah odaklı bir bilinçle dünyevî hayatlarını sürdürmeleri ön plandadır. Onun düşünce sisteminde mârifet sahibi olanlar her şeyin ilâhî bir düzen içinde olduğunun bilincindedir. Bu bağlamda onlar Allah'ın varlığını her şeyde görürler ve bu gerçeklikle uyum içinde bulunurlar. Bu makalede konuyla ilgili dokümanlar incelenmiş ve bu dokümanlardan elde edilen bilgiler sistematik bir şekilde analiz edilmiştir. Elde edilen veriler, metnin genel yapısını ve argümanlarını destekleyecek biçimde düzenlenerek yazıya aktarılmış ve konunun anlaşılması sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, el-Bûtî, Mârifet, Ârif, Zâhid

Abstract

Muhammad Sa'id Ramazân al-Bûtî (1919-2013), one of the most important figures of the Islamic world and one of the scholars of the Ahl al-Sunnah, specialized in Islamic sciences with his interdisciplinary studies, and also assumed educational roles in different media platforms. Bûtî, who dominated the traditional Sunnite understanding, was influential in many regions with his works and the students he trained, and created an important sphere of influence in the period after him with his pioneering personality. Bûtî, who is a thinker with a scholarly-intellectual background, is a scholar who has made a name for himself in the national and international arena, as well as a person who has a Sufi culture. This article will focus on the concepts of mârifah and ârif al-billâh in al-Bûtî's commentary and analysis of Ibn 'Atâ'ullah al-Iskenderî's (v. 709/1309) al-Hikam al-'Atâ'iyya. Based on these concepts, his theories emphasize that human beings embark on a journey towards God, attain guidance by passing through mârifatullah (divine knowledge), and that the ârifs lead their worldly lives with a God-oriented consciousness. In his system of thought, those who possess knowledge are aware that everything is in a divine order. In this context, they see God's existence in everything and are in harmony with this reality. In this article, the relevant documents were examined and the information obtained from these documents was analyzed systematically. The data obtained were organized in a way to support the general structure and arguments of the text and were transferred to the text in order to provide an understanding of the subject.

Keywords: Sufism, al-Bûtî, Mârifah, Ârif, Zâhid

Giriş

İslâm dünyasında tarih boyunca çeşitli disiplinlerde eserler kaleme alan birçok âlim yetişmiştir. Bu âlimlerden biri de Muhammed Saïd Ramazân el-Bûtî'dir. Cumhuriyetin ilk dönemine denk gelen Bûtî'nin çocukluk dönemi (1929-1934), Türkiye'nin sınırları içerisinde olan Botan bölgesinde geçirmiştir. Daha sonra onun küçük yaşta ailesi ile beraber göç ettiği Şam bölgesi, Suriye'nin Fransız mandası altında olduğu ve ilerleyen süreçte Fransız sömürge yönetiminin sona ermesiyle bağımsızlığını kazandığı bir süreci takip etmektedir. Bûtî'nin yaşadığı dönemde Suriye'deki ilmî durum, Fransız mandası altındayken eğitimin zayıf olduğu ve okuma yazma bilenlerin az olduğu bir dönemi yansıtmaktadır (Ca'berî, 2015, s. 37). Ancak bağımsızlık sonrası Suriye'de milli eğitime önem verilmiş, üniversiteler kurulmaya başlanmış, yeni devlet üniversitelerinin yanı sıra özel eğitim kurumlarına ve gazetelere de müsaade edilmiştir (Tomar, 2009, s. 559). İctimaî yönden ise Suriye, çok farklı etnik, dinî ve mezhepsel gruplardan oluşan çeşitliliğe sahip olmuştur (Khalifa, 2013, s. 1). Bölgede en önemli etnik grupları ise Araplar, Türkler, Dürzîler, Ermeniler ve Kürtler oluşturmuştur (Şahin, 2009, s. 545).

İlmî ve fikrî yönden kendisini geliştiren Bûtî, özellikle zâhirî ilimler alanında yazdığı eserlerle tanınmıştır. Aynı zamanda ahlâkî ve tasavvufî konulara değinen el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlil, Tecribetü't-Terbiyyeti'l-İslâmiyyeti fi Mizânî'l-Bahs¹, Min Esrâri'l-Menheci'r-Rabbânî² gibi tasavvuf disiplinine yönelik eserleri de bulunmaktadır. Bûtî'nin eserleri, onun tasavvuf alanındaki derin anlayışını ve özgün görüşlerini yansıtmaları açısından önemli bir kaynaktır. Bûtî'nin tasavvuf alanındaki düşünceleri, mânevî dünyasına dair anlayış ve deneyimini yansıtmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak Bûtî'nin tasavvufî görüşlerine dair ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır ya da yok denecek kadar azdır. Bu durum, onun tasavvuf alanındaki katkılarının tam olarak anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bu bağlamda daha kapsamlı akademik araştırmaların yapılması, onun tasavvufî mirasının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu tür araştırmalar, Bûtî'nin tasavvuf alanındaki katkılarını daha geniş bir perspektiften değerlendirebilecek ve bu alandaki düşüncelerinin derinliğini açığa çıkarabilecektir.

Bûtî'nin tasavvufî düşüncesini kavramlar bazında incelemek amacıyla, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi kullanılmıştır. Bu yöntemle, Bûtî'nin tasavvufî görüşlerine dair kaynaklardan elde edilen veriler işlenip belirli başlıklar altında kategorize edilerek metnin genel çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır.

1. Muhammed Saïd Ramazân el-Bûtî

1.1. Hayatı

Muhammed Saïd Ramazân el-Bûtî, 1929 yılında Suriye ve Irak sınırlarına yakın Şırnak'ın Cizre ilçesine bağlı Cêleka (Yağmurkuyusu) köyünde doğmuştur (Bûtî, 2007, s. 15, 104). Kendisi ve ailesi, tarihsel bir yer olan ve Şırnak, Siirt, Mardin'in doğusu ile Batman civarını kapsayan Botan bölgesine nispetle Bûtî nisbesiyle tanınmaktadır (Pehlivan, 2020, s. 221). Babası bölgede bir âlim, âbid ve sûfî olarak ün kazanan Molla Ramazan; annesi ise Mence hanımdır (Bûtî, 2007, s. 15, 29, 30, 54). Bûtî, doğduğu yerde ilk dört yılını geçirdikten sonra ailesiyle birlikte 1934 yılında Şam'a göç etmiştir (Pehlivan, 2020, s. 221).

Ailenin tek erkek çocuğu olan Bûtî, ilk eğitimini babasının yanında almıştır. İstifadeli bir eğitim sürecinden sonra öğrenim hayatına özel bir ibtidai okulda başlayan Bûtî, din eğitimi, Arap dili-grameri ve Matematik dersleri almış (el-Bûtî, 2007, s. 69) ve bu süreç içerisinde İslâmî ilimler hususunda gerekli olan desteği babasından almaya devam etmiştir. Eğitim döneminin hatta hayatının her safhasında Bûtî'nin yüksek düzeyde dinî bilgiye sahip olabilmesi için babasının harcadığı çaba ve emekler oldukça kayda değerdir.

İlk öğrenim döneminden sonra Bûtî, bölgenin meşhur Şafîî âlimi Hasan Habenneke el-Meydânî'nin (1909-1978) eğitim verdiği bir medresede ders almaya başlamış, onun eğitimi ve gözetimi altında yetişmiştir (el-Bûtî, 2007, s. 72-73; Timurtaş, 2010, s. 676). Yaklaşık altı yıl burada eğitim aldıktan sonra erken yaşta evlenmiş (el-Bûtî, 2007, s. 74-75); akabinde lisans eğitimine başlamak üzere Mısır'ın yolunu tutmuştur. Mısır'da Ezher Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde lisans eğitimini tamamladıktan (1956) bir süre sonra Hims'ta (ya da Humus) öğretmenlik mesleğini (1959) icra etmiştir. Sonrasında Suriye'deki Şam Üniversitesi Şeriat Fakültesi'ne asistan (araştırma görevlisi) olarak girmesiyle akademik kariyeri başlamıştır (el-Bûtî,

¹ Bu eser, İslâmî eğitimin derinlemesine anlamını ve kritik önemini ele alarak, eğitim kurumlarında gerçekleştirilen İslâmî terbiyenin sosyal, siyasal ve ahlâkî etkilerini detaylı bir şekilde incelemektedir. Ayrıca, metinde tasavvufa dair konular da dolaylı bir yaklaşımla ele alınmıştır (Pehlivan, 2020, s. 223; Aslan, 2014, s. 23).

² Bûtî'nin kaleme aldığı bu eseri, Allah'a olan imanın derinliklerini, zikrin insan hayatındaki rolünü, çocuk eğitimi üzerindeki görüşlerini, evlatlar arasında adaletin kritik önemini ve emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker prensiplerine dair âdâbı ele almaktadır. İlgili çalışma, 1977 yılında Mektebetü'l-Fârâbî yayınevi tarafından 98 sayfa olarak yayımlanmıştır (Aslan, 2014, s. 23).

2007, s. 156; Christmann, 2004, s. 133). İlerleyen süreçte Dımaşk Üniversitesi tarafından doktora yapmak için Mısır'a gönderilmiştir (Bûtî, 2007, s. 158).

Akademik çalışmalarını sürdürme ve alanında yetiştirilmesi üzerine Ezher Üniversitesi'ne gönderilen Bûtî, yaklaşık beş yıl içerisinde doktora başarılı bir şekilde tamamlamış, akabinde ana kadrosunun bulunduğu Dımaşk Üniversitesi'ne öğretim üyesi olarak atanmış ve sonrasında bağlı bulunduğu üniversitede idarî görevler üstlenmiştir (Timurtaş, 2010, s. 676). Üniversitede verdiği derslerin ve idarî görevlerinin yanı sıra uluslararası alanda yapılan pek çok konferans, sempozyum ve televizyon programlarına katılmış (el-Bûtî, 2007, s. 172-174, 180), ilerlemiş yaşına rağmen bu tür akademik faaliyetleri aktif olarak sürdürmeye devam etmiştir (Aldemir, 2010, s. 666). Bunun dışında Cezayir Hükümeti tarafından Konstantin şehrinde bulunan Emir Abdülkadir Üniversitesi'nde ilmî araştırmalar müdürlüğüne aday olarak gösterilmiştir (el-Bûtî, 2007, s. 186). Ayrıca Kraliyet İslam Medeniyeti Araştırmaları Konseyi, Oxford Academy İdare Meclisi, Şam İslâm Bankası Hukukî Denetim Kurulu gibi oluşumlarda bulunarak çeşitli görevler yapmıştır (Pehlivan, 2020, s. 221). Bu ve benzeri yerlerde görevler yapması, onun akademik başarılarının ve bilimsel katkılarının takdir edildiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Müellifin eserlerine ve konuşmalarına bakıldığında hayatın toplumsal sorunlarını temel alan bir çizgiye sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanında diplomatik bir dil kullanmasından, siyasî tercihlerinden ve tartışma metodolojisi olarak cedelci bir yapıya sahip olmasından olsa gerek hayatının sonuna kadar tartışmalı bir figür haline geldiği de söylenilebilir (Aslan, 2015, s. 348). Bûtî, 21 Mart 2013 yılında Şam'da bir camide bulunduğu sırada camiye yapılan intihar saldırısı sonucu hayatını kaybetmiştir.

Bûtî'nin nihaî projesi, İslâmî geleneğe derinlemesine vâkıf olabilen ve aynı zamanda modern çağın ihtiyaç ve zorluklarıyla baş edebilen donanımlı âlimlerin yetiştirilmesine yönelik sağlam ve bağımsız İslâmî öğretim kurumları inşa etmektir (Christmann, 2004, s. 151). Burada Bûtî, öğrencilerin geleneksel İslâm bilgisine derin bir anlayışla sahip olmalarının yanı sıra çağın değişen ve karmaşık dünyasında da etkili olabilmelerini hedefler. Bu sayede, İslâm'ın temel değerlerini korurken, modern toplumda sorunlara çözümler üretebilen, çağın gereksinimlerini anlayabilen ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilen âlimler yetiştirmeyi de amaçlamaktadır.

1.2. Tasavvufî Kimliği ve Tasavvufa Yönelik Bazı Düşünceleri

Babası Molla Ramazan'ın sûfî bir kimliğe sahip olması ve zamanını yoğun olarak ibadetlerle geçirmesi Bûtî'nin tasavvuf kültüründen uzak olmayan bir çevrede yetiştiğini göstermektedir. İslâm düşüncesinde tasavvuf, Bûtî için önem arz eder. Onun nazariyesinde tasavvuf "İslâm'ın özü ve müslümanın kalbinin derinliklerindeki cevheri"dir. Başka bir deyişle tasavvuf, İslâm'ın özünde derinlemesine anlam ve mânevî derinlikler barındıran bir boyuttur. Ona göre müslümanın kalbindeki kıymetli bir cevherdir; Allah sevgisi ve korkusu bu özle gerçekleşir. Tasavvuf olmadan İslâm, yüzeysel ve içi boş ritüellere dönüşebilir ya da insanlar arasında zâhirî bir din haline gelebilir (el-Bûtî, 1998, s. 117-118). Buradan anlaşılmaktadır ki Bûtî, tasavvufun İslâm'da önemli bir rol oynadığına ve olmaması durumunda İslâm'ın ruhanî boyutunun zayıflayabileceğine işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle içsel mâneviyatın eksikliği nedeniyle insanlarda yeterli anlayış ve derinlik kazanamayabileceğini dile getirmektedir.

Bûtî'nin düşüncesinde tasavvuf, kişinin kalbini kirlerden, kötü düşüncelerden ve dünya sevgisinden arındırarak, haramlardan korunmasını ve kaçınmasını sağlar. Aynı zamanda farzları yerine getirme, kul hakkını gözetme gibi erdemli davranışları artırarak kişinin mânevî yönünü güçlendirir (el-Bûtî, 1998, s. 118). Ona göre tasavvuf; insanoğlunu imanın semeresine götüren bir merdiven (el-Bûtî, 2007, s. 121); nefsi tezkiye etmek suretiyle Allah ve Resûlü'nün sevgisine mazhar olmasını sağlayan bir yoldur. Müellif, Allah'ın kitabında defalarca bahsedilen cihadın asıl maksadının, kişinin içsel dünyasındaki mücadele ve mânevî kirlerden arınarak nefsiyle olan savaşı olduğunu beyan eder. Bu savaş, fiziksel savaş ve çatışmalardan daha çok, kişinin nefsin kötülükleriyle baş etme sürecini ifade eder (el-Bûtî, 1998, s. 189-190).

İnsanın ruhsal arınma ve gelişme sürecinde nefsin kontrol altına alması ve mânevî gıdalarla ruhunu beslemesi önemlidir. Arınmanın manası, Bûtî'nin nazariyesinde ruhu kuşatan şehvet ve istekleri hafifletmek, bu şehvet ve isteklerin etkisinden uzaklaşarak şehadet ve gayb âlemler arasında mümkün olduğu kadar çok pencere açmaya çalışmaktır. Ayrıca ruhun ihtiyaç duyduğu gıdayı alarak gelişmesini sağlamaktır. Eğer ruh, ihtiyaç duyduğu gıdayı alırsa tazelenir ve kişinin ruhu Allah'ın sevgisi ve nuru ile parlayacaktır. Nûrânî bir parıltı ile parlayan ruh yaşadığı hal, duygu ve özlemle nefse hâkim olacaktır (el-Bûtî, 2010, s. 175).

Tasavvufun içerisinde biri duygusal; diğeri ahlâkî olmak üzere iki eğilimin olduğunu ifade eden Bûtî, söz konusu bu iki eğilimin birbirleri ile karıştırılmaması gerektiğini ifade eder. O, duygusal anlamda menfaatleri uğruna samimiyetten uzak, maddiyetin ön planda olduğu, siyasî etkinlik ve mânevî liderlik anlamında güç kazanmak için uğraş veren sûfî şeyhleri eleştirir. Ayrıca şeyhe taassubiyet, duygusallaştırılmış zikir ve tesbih gibi eylemlere de karşı çıkar (Christmann, 2004, s. 143-

144). Buna karşılık Bûtî, İslâm ahlâkından ibaret olan ya da Kur'ân ve Sünnet'e dayanan eylemlerden oluşan ahlâkî tasavvufun kişinin hayat tarzı haline getirilmesi gerektiğini savunur (Christmann, 2004, s. 144; Pehlivan, 2020, s. 221).

Bûtî, bir müslümanın Allah'a olan derin bağlılığını yansıtan bir kavram olan "takva" üzerinde durur. Ona göre nefsi kontrol etmek, heva ve heveslere karşı gelmek ve helal-haram ayırımını dikkate almak gibi unsurlar, müslümanın takva yolunda ilerlemesine ve İslâmî değerlere uygun bir şekilde yaşamasına yardımcı olur. Onun nazariyesinde bir müslümanın takvası, zaman zaman nefsinin eylemlerini ve davranışlarını sıkı bir şekilde denetleyerek onları sürekli sorgulamasında ortaya çıkar. Şayet nefsin arzularına teslim olmaz, onları kontrol altına alırsa, bu takvanın bir göstergesidir. Bu bağlamda kişi, elde ettiği gelirin helal yollardan sağlandığından emin olmak için çaba sarf eder. Diğer bir ifadeyle Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla helal kazançlara yönelir ve haramdan uzak durur. Böylece insan, Hakk'ın emirlerine uyma çabası içinde olduğunda, dünya nimetlerine karşı aşırı düşkünlüklerini frenleyerek heva ve heveslerini kontrol altında tutar (el-Bûtî, 2007, s. 115).

Bûtî'nin tasavvufun temel esaslarından "ihşan" kavramına olan yaklaşımı, İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hadisine dayanan açıklamaları çerçevesinde şekillenmektedir. Hadiste de belirtildiği üzere ihşanın tanımı "Allah'ı görür gibi kulluk etmendir. Sen O'nu görmeden de O seni görmektedir" (Buhârî, "Îmân", 37). Bûtî'ye göre bu yüce mertebeye ulaşmak, kişinin iç dünyasını temizlemesi (nefsi tezkiye etmek), ihlâsla hareket etmesi, Allah sevgisini ve korkusunu kalbine yerleştirmesi, O'na güvenip tevekkül etmesi ve sadece Allah'ın rızasını talep etmesiyle mümkündür. Bu unsurlar, İslâm dininin özünü temsil etmekte ve tasavvufun temel amacını oluşturmaktadır (el-Bûtî, 1998, s. 190).

Tasavvufta müridin nefsinin terbiye etmesini ve mânevî gelişimini desteklemesini sağlayan temel unsurlardan birisi de râbitadır. Bu bağlamda tarikatlarda ya da tasavvufî öğretilerde, şeyhlerin rolü ve müridlerin zikir pratiğiyle ilgili çeşitlilikler de mevcuttur. Burada Bûtî, bazı tarikatların doktrinleri içerisinde yer verdiği, müridlerin Allah'ı zikretmeye başlamadan önce şeyhlerini düşünmeleri, onları tasavvur etmeleri ve şeyhin, müridin ilâhî huzura erişme sürecinde önemli bir aracı veya rehber olarak kabul edilmesi yaklaşımını hoş görmez. Bid'at olarak kabul ettiği bu eylemin haram olduğunu ve tasavvufta hiçbir ilişkisinin olmadığını beyan eder (el-Bûtî, 2007, s. 125-127). Bunun yanı sıra Bûtî, tasavvuf geleneği içerisinde yaygın olarak kullanılan ve mürid-şeyh ilişkisini açıklamaya yönelik birtakım bilgiler de sunar. Onun nazarında bir mürid, şeyhini sevdiği zaman aslında Allah'ı sevdiği için sevmektedir. Başka bir ifadeyle müridin sevgisi Allah sevgisinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra o, bir insanın Allah'ı tanımadan veya sevmeden, sadece şeyhini sevmesi durumunda, bu sevginin bir menfaat ilişkisinden kaynaklandığını iddia eder (el-Bûtî, 2007, s. 128).

Netice itibarıyla Bûtî'nin düşüncesinde gerçek tasavvufun temeli Kur'ân ve Hz. Peygamber'in sünnetidir. Ona göre bu kaynaklardan sapmalar veya bid'atlara yönelmeler, tasavvufun asıl amacını zedelemektedir. Bûtî, tasavvufun özünün Kur'ân ve sünnet olduğunu, böylece tasavvufun sağlam bir temel üzerine oturtulması ve doğru bir anlayışla pratik edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

1.3. Bûtî'nin Tasavvufa ve Ahlâka Dair Eserleri

Velûd bir müellif olan Bûtî; İslâm hukuku, kelâm, felsefe, akaid, hadis, tasavvuf, siyer ve İslâm düşüncesi gibi İslâmî ilimlerin hemen hemen her alanında eserler vermiş, ele aldığı eserlerle müslümanlar arasında popülerliğini arttırmıştır. Eserlerinde genel anlamda konu sınırlaması olmadığı da görülmektedir. O, kendi zamanın güncel meselelerine ve tehlikeli konulara dair düşüncelerini kaygı duymaksızın her platformda dile getirmiş ve eserlerine de yansıtmıştır (Christmann, 2004, s. 137; Sayhar, 2003, s. 23). "Tasavvufa ve Ahlaka Dair Eserleri" olarak başlıklandırığımız bu kısımda Bûtî'nin doğrudan ya da dolaylı olarak tasavvufî konulara değindiği birtakım eserlerinden bahsedeceğiz.

1.3.1. el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlîl

Bûtî'nin tasavvuf disiplinine yönelik kaleme aldığı eserlerden biri el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlîl'dir. Eser, adından da anlaşılacağı üzere İbn Atâullah'ın el-Hikemü'l-'Atâ'iyye'sinin daha iyi anlaşılabilmesi için tasavvufun derin konularına açıklık getirmek suretiyle kaleme alınmıştır. Bilindiği üzere İbn Atâullah'ın bu eseri takriben 300 kadar hikmetli sözünden teşekkül etmekte ve tasavvufun temel konularıyla ilgili görüş ve düşüncelerini yansıtmaktadır (Kara, 1998, s. 502; 1999, s. 337-338). Müellifimiz söz konusu bu eser üzerine yapmış olduğu çalışmasını, kendisinin yaptığı hayırlı amellerinin en hayırlısı olarak telakki etmektedir (Timurtaş, 2010, s. 678). Onun bu eserine üslup ve içerik açısından bakıldığında Bûtî, muğlak olan ifade ya da kelimeleri sade bir dil kullanmak suretiyle açıklığa kavuşturur. Bunun yanında şatahat türü ifadeler de yer vermez (Aslan, 2015, s. 362). O, Kur'ân ve Sünneti referans göstermek suretiyle görüş ve düşüncelerini dile getirir.

1.3.2. Tecribetü't-terbiyeti'l-İslâmiyye fi mîzânî'l-bahs

Şam'da 1961 yılında Emevi Kütüphanesi tarafından neşredilen 133 sayfalık bir eserdir. Eserde, okullardaki İslâmî eğitimin sosyal, siyasal ve ahlâkî boyutları ayrıntılı bir şekilde incelenerek, İslâmî eğitimin anlamı ve önemi, ahlâkî seviyenin yükseltilmesi, Arap dili ve edebiyatının güçlendirilmesi, hurafelerin ortadan kaldırılması gibi yönler ele alınmaktadır (Uleyvân & el-Ğavş, 2012, s. 240). 1990 yılında Mektebetü'l-Fârâbî tarafından 157 sayfa olarak tekrar yayınlanan eser, tasavvufî konulara dolaylı olarak değinmektedir (Aslan, 2014, s. 23).

1.3.3. Ebhâs fi'l-kimme

1973 yılında Fârâbî Kütüphanesi tarafından Şam'da yayımlanan ve günümüzün eğitimli neslini yakından ilgilendiren dinî, fikrî ve sosyal sorunları ele alan ve bir dizi kitaplardan oluşan eserin genel adıdır. Bu eser, sade ve özlü bir dille yazılmıştır ve kültürel çeşitlilik gözetmeksizin geniş bir okur kitlesi için anlaşılabilir bir içeriğe sahiptir. Bu serinin ihtivasında yer alan on kitap ise şunlardır;

- Bâtî'nü'l-ism: el-hatarü'l-ekber fi hayati'l-müslimîn
- el-İnsan ve adâletullah fi'l-arz
- Menhecun terbeviyyun ferîd fi'l-Kur'ân
- ilâ külli fetâtin tü'minu billâh
- el-İslâmu ve müşkilâtü's-şebâb
- Min esrâri'l-menheci'r-Rabbânî
- Men hüve seyyidü'l-kader fi hayâti'l-insân
- Meni'l-mes'ûlu an tahallufi'l-müslimîn
- Hâkezâ fe'l-ned'u ile'l-İslâm
- ed-Dînu ve'l-felsefetu ev beynî ve beyne reîsi kısmî'l-felsefe (Uleyvân & el-Ğavş, 2012, s. 241-244).

Yukarıda ifade edilen bu tür eserler ağırlıklı olarak Kur'ân, akaid, İslâm mezhepleri ve İslâm düşüncesi konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda Bûtî'nin “min esrâri'l-menheci'r-Rabbânî” ve “el-İnsan ve adâletullah fi'l-arz” adlı kitapları tasavvuf ve irşad türü eserler bağlamında değerlendirilmiştir (Aslan, 2014, s. 23).

Bûtî'nin “min esrâri'l-menheci'r-Rabbânî” adlı eseri, Allah'a imanın gerekliliğinin sırlarından, Allah'ı zikretmenin insan hayatına olan etkisine, çocuk yetiştirmenin önemine ve evlâtlar arasında adaletin vurgulandığı önemli prensipleri içermektedir. Ayrıca, emri bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker âdâbı gibi konular da bu kitapta ele alınmaktadır. 1977 yılında Mektebetü'l-Fârâbî tarafından yayınlanan eser, toplamda 98 sayfadan teşekkül etmektedir. ‘el-İnsan ve adâletullah fi'l-arz’ adlı kitap ise yeryüzündeki insanların yaşadığı farklı kaderler, belalar, musibetler ve nimetlerle ilgili, Allah'ın adaleti konusunda sorular soranlara mantıklı ve ikna edici cevaplar sunmaktadır. Eserin ilk baskısı 1972 yılında 108 sayfa olarak yayınlanmıştır (Uleyvân & el-Ğavş, 2012, s. 242-243; Aslan, 2014, s. 23-24).

1.3.4. 'Alâ tarîki'l-'avdeti ile'l-İslâmî resmun li minhâcin ve hallun li müşkilât

Bûtî'nin kaleme aldığı bu eser, adından da anlaşılacağı üzere ağırlıklı olarak arzu edilen İslam toplumunun oluşması için gereken temel esaslardan bahseder. Öte yandan kadın hakları, kadına düşen görevler ve bunun hikmeti gibi pek çok konuya da değinmektedir. İlk olarak Beyrut'ta 1981 yılında Mektebetü'l-Fârâbî ve Müessesetü'r-Risale yayınevi tarafından basılıp toplam 200 sayfadan oluşan bu eser (el-Bûtî, 1981), İslâmî tebliğ metodunu açıklayan bir çalışmadır ve bu çalışma M. Sait Şimşek tarafından “İslam'a Davet Metodu” adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir (Pehlivan, 2020, s. 223).

1.3.5. Medhal ilâ fehmi'l-cüzûr: Men ene ve li-mâzâ ve ilâ eyne?

Eser, insanın hayatının başından sonuna kadar süren yolculuğundan, vahiy ve bilimsel metoddan bahseder. Özellikle İslam'ı daha iyi anlamak isteyen Batılı okuyuculara yönelik olarak İngilizce, Almanca ve Fransızca dillerine çevrilen bu eser, 2006 yılında Şam'da Daru'l-Fikr tarafından 164 sayfa olarak basılmıştır (Uleyvân & el-Ğavş, 2012, s. 257). İslâm'ın içerdiği potansiyeli, bu çağda yaşayan insanın mutluluğunun kazanılması noktasında bir yol olarak sunar (Aslan, 2014, s. 24).

1.3.6. Şahsiyyâtun istevkafetnî

Eser, hayatı boyunca kendisini etkileyen önemli şahsiyetlerin biyografilerine yer vermektedir. Kitapta, Abdullah b. Mübârek (v. 181/797), Fudayl b. İyâz (v. 187/803), Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî (v. 505/1111), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (v. 672/1273), Cemâleddîn Efgânî (1838-1897), Said Nûrsî (1878-1960), Mustafa es-Sibâî (1915-1964) ve Roger Garudy (1913-2012) olmak üzere düşünce dünyasına katkıda bulunan önemli sekiz simaların hayatlarını konu edinmektedir. Kitap, 1999 yılında Dâru'l-Fikr tarafından yayımlanmış olup, toplamda 243 sayfadan oluşmaktadır (Uleyvân & el-Ğavş, 2012, s. 250-251).

2. el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlîl

2.1. Kavramsal Çerçeve: Mârifet ve Ârif-i Billâh

Tasavvuf, Allah'a yakınlaşmayı ve O'nu tanımayı hedefleyen mânevî bir yolculuktur. Bu yolculuk sürecinde mârifet, tasavvufun ana konularından biri olarak öne çıkmaktadır. Mârifet kavramı, sözlük anlamı itibariyle; ilim, bilgi, idrak etme, vâkıf olma, kavrama gibi anlamlara gelmektedir (Lisânüddin, 1968, s. 417; Cürçânî, 1985, s. 236; Tehânevi, 1996, s. 1558). Tasavvufî literatürde ise mârifet "sûfîlerin rûhânî halleri yaşayarak, manevî ve ilâhî hakikatleri tadararak (iç tecrübe ve vasıtasız olarak) elde ettikleri bilgi" şeklinde tanımlanmaktadır. Hakk'a dair elde edilen bu tür bilgiye mârifetullah; mârifetullah ile donanmış kişilere de ârif-i billâh ya da ârif denilmektedir (Uludağ, 2012, s. 236). Mârifetin kendisinde vücud bulduğu kavramlardan biri olan ârif, Allah'ı gerçek yönüyle bilen irfan sahibi olan bir kimsedir (Cebecioğlu, 2004, s. 60). Kesinlik seviyesinde en üst derecedeki hakka'l-yakîn olan bilgi, mârifet sahibi olan bu zâtlara mahsustur (Kuşeyrî, 1989, s. 171).

Sûfîler, mârifetin ilimle birlikte değerlendirildiğinde anlam kazandığına inanırlar. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse onlara göre mârifetin önkoşulu ilimdir. Onlar ilim terimini, mârifet anlamında kullandıklarında bunu tasavvufî terminolojiye ait bazı sıfatlarla birleştirerek "ledün ilmi, bâtın ilmi, esrar ilmi, hâl ilmi, makam ilmi" gibi ifadelerle ortaya koymuşlardır. Bu ifadelerle ilâhî sırlar ve gerçeklere, nefsin niteliklerine, varlıkların durumuna ve gayb niteliğindeki bazı hususlara ilişkin bilgiyi kastetmişlerdir. Sûfîler, mârifetin temelini ilim olarak gördükleri için ilimsiz mârifetin mümkün olmadığına, aynı şekilde mârifetsiz ilmin de sorumluluk getiren bir yük olduğuna inanmışlardır. Onlara göre mârifet, ledünnî bir ilim olarak kabul edilmiştir (Uludağ, 2003, 54). Aynı şekilde Gazzâlî, hikmetin hakikatine yani gerçek bilginin derinliğine sadece ledünnî bilgi ile ulaşılacağını söylemektedir (Gazzâlî, 1995, s. 95). Hücvirî de (ö. 465/1072) Allah'ı en yüce özellikleriyle tanımanın bir gereklilik olduğunu; ancak bunun Yüce Allah'ın hassas bir gözetimi ve sağlam bir himayesi olmadan gerçek ve samimi bir biçimde gerçekleşmeyeceğini beyan etmektedir (Hücvirî, 2014, s. 337).

2.1. Bûtî'nin Mârifet ve Ârif-i Billâh Düşüncesi

Yukarıdaki bilgilerden hareketle Bûtî'nin mârifet anlayışını ve ârif-i billâh'a dair görüşlerini "el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlîl" eserinde geçen bazı beyitler üzerinden tespit etmek suretiyle irdeleyeceğiz.

- ❖ Allah sana mârifetten bir cihet açtığına amelinin az olmasına aldırış etme. Allah sadece seni tanımak istediği için sana mârifetten bir cihet açmıştır. Mârifeti sana verenin O olduğunu, amelleri ise senin Allah'a takdim ettiğini bilmiyor musun? Onun sana verdiği nerede? Senin ona verdiği nerede? (İbn Atâullah, 1963, s. 7-8).

Bûtî, bu sözü açıklarken mârifetullahı iki kısımda değerlendirir. İnsanın bu iki yoldan birisini seçmekle sapkınlıktan kaybolmuşluktan kurtulup hidâyete ve mârifetullahı ulaşmasının mümkün olduğunu söyler. Ona göre birinci yol, kıldan Allah'a doğrudur. Bu yol, uzun ve meşakkatlidir. İnsan bu yola iman hakikatlerini ve erkânını gönlü ve aklıyla kabul etmesi, ona göre amel etmesiyle başlar. Bu da insanın kalbini Allah'ın muhabbetine, büyüklüğüne ve takvaya yöneltir. Daha sonra Allah'ın emirlerine yönelip onları yerine getirir. Bu da kişiyi münkerâtlardan sakındırır. Bu yolun sonucu, kişinin gözünde dünyanın artık yavaş yavaş değer kaybetmesi; âhiretin ve ona bağlı amellerin kişinin kalbinde değer kazanıp büyümesidir.

Böylece kişi yöneldiği mârifet yoluna dünyaya verdiği önemden daha çok önem verip o yoldan gitmeye devam eder. Bu yol da hidâyet ve kurtuluş yoludur (el-Bûtî, 2004, I/s. 122).

Ona göre kişiyi mârifetullahı ulaştıracak ikinci yol ise Allah Teâlâ'nın kuluna teveccüh etmesi, başka bir ifadeyle bu yolun Allah'tan kula doğru olmasıdır. Yani birinci yolda teveccühün kişiden başlayıp Allah'a gitmesi; ikinci yolda ise Allah'tan başlayıp kişiye doğru yönelmesidir. Bu yol ise seçilmişlerin yoludur. İnsan, nefsinin heva ve heveslerine itaat ettikçe ya da dünyevî isteklerin peşinden koştukça hakikat yolundan sapmaya başlar, Allah'tan uzaklaşır. Bu durumda Allah Teâlâ, insana farklı kapılar açmak suretiyle ona rahmetiyle muamelede bulunur ve merhamet kapısını da aralar. Hak Teâlâ, ona uyarılarda bulunurken aynı zamanda lütuf da ihsan edebilir. Böylece kulumu kendisine çeker. Daha sonra kul, bu yolla mârifet saadetine ulaşır (el-Bûtî, 2004, I/s. 122-123). Bu iki yol Kur'ân-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir: **اللَّهُ يَجْتَنِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ** "Allah (dini tebliğ için) dilediğini seçer ve kendisine yöneleni doğruya iletir" (Şurâ, 42/13).

Müellifin düşüncesine göre yukarıda da ifade edildiği üzere insanların Allah'a ulaşabileceği iki temel yoldan biri, Allah'ın kullarından dilediğini seçmesi ve onları kendisine çekmesiyle gerçekleşir. Bu durum, Kur'ân'da geçen âyette de belirtildiği gibi Allah'ın dilediğine lütufta bulunmasıyla oluşur. Bu seçilmiş kullar, Allah'ın kulları arasından özel bir şekilde seçilir ve doğrudan onun tarafından hidayete erdirilir. Bu yolu seçme konusunda insanın herhangi bir seçeneği ya da kontrolü yoktur. Diğer yol ise 'inayet ve hidayet yolu' olarak adlandırılır ve insanların kendi çabalarıyla bu yola girmesi ve onun üzerinde ilerlemesiyle elde edilir. Bu yol, insanların mârifet, itaat ve zikir gibi ibadetleriyle Allah'a yaklaşmasını gerektirir. Bu uzun bir süreç olabilir ve insanlar bu yolda ilerlemek için çaba sarf ederler. Nefisleriyle mücadele ederek ve çeşitli cihadlarla karşılaşarak, hidâyetin meyvesine ulaşabilirler. Bu yolu seçme ve onun üzerinde ilerleme konusunda insanların özgür iradesi ve seçeneği vardır (el-Bûtî, 2004, I/s.123).

Bûtî'nin nazarında İbn Ataullah el-İskenderî, bu iki yoldan birine işaret eder. Bu yol, Allah'ın kulları arasından dilediğini seçtiği ictibâ yoludur. Bu yolla Allah, seçtiği kullarını zâyî olmaktan, heva ve heveslerinin peşinden koşmaktan kurtarır, Allah'a mârifet ve yakınlık derecesinin zirvesine ulaştırır. Bu yol, Allah tarafından seçilen kullarını dünya tutkularının ve kötü alışkanlıkların etkisinden kurtararak, onları Hakk'a yakınlaştırır ve yüce mârifet derecesine ulaştırır. Allah, bu mârifet kapılarından birini açtığı anda, kişiyi doğru yola yönlendirecek orta bir yol sunar. Bu mârifet kapısı, uzun süren ibadetler ve zikirler olmadan da kişiyi Allah'a ulaştırabilir. Ancak İskenderî, amelinin azlığından dolayı kişinin endişelenmemesini söyler ve onun çokça ibadet etmesi, nafilâ namazlar kılması, zikir çekmesi ve Allah'tan yardım dilemeye devam etmesi gerektiğini tavsiye eder. Çünkü bu ilâhî yol, kişinin kendisini tanıması için özeldir ve herkesin deneyimlediği dünya yolundan farklıdır. Ona göre bu ilâhî ictibâ, Allah tarafından kalbe inen ilk muhabbetir. Bu muhabbet ve yakınlık, ârifleri çok fazla ibadete muhtaç olmaktan kurtarır ve aynı zamanda haramlardan da uzaklaştırır. Yalnız bu durum hiçbir zaman onların ibadetten mesuliyetini ortadan kaldırmaz. Allah'a yakın olan kulları arasında O'nun emirlerini yerine getirme ve nehyedilmiş amellerden uzaklaşma mesuliyeti düşürülmüş olsaydı Resûlullah (s.a.v) bu makama en uygun şahsiyet olurdu. Resûlullah (s.a.v), tüm insanlardan ibadet konusunda daha azimli, ahlâk konusunda en üstün derecedeydi. İbadetlerde sabırlı ve şüphelerden uzak dururdu. Bunun yanı sıra sahabeler de zühd hayatı yaşardı ve hayatta çok meşakkat çekenler olmasına rağmen ibadet konusunda çok titiz davranırlardı (el-Bûtî, 2004, I/s.123-129). Burada Bûtî, Allah'a olan muhabbetin insanların hayatlarına etkilerini, Allah'a olan bağlılığın ibadet ve ahlâkî davranışlar üzerindeki olumlu etkisini ve Resûlullah'ın örnek şahsiyetiyle bu muhabbetin nasıl yaşanması gerektiğini dile getirmektedir. Ayrıca bu ilâhî sevginin ve yakınlığının kişiyi kötülüklerden uzaklaştırırken, ibadet ve Allah'a itaat sorumluluğunu hafifletmeyeceğini de vurgulamaktadır.

Bûtî, ashabtan birçoğunun ictibâ yoluyla hidâyete erdiğini beyan eder. O, bir örnek vermek suretiyle kurak çöllerden bir arabın Allah Resûlü'nün yanına geldiğini, kendisini görür görmez ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) söz ve nasihatlerini duyar duymaz o eski bedevinin kabalığından, kalbinin sertliğinden hatta nefsinin hiçbir tesiri altında kalmadan sanki yeniden doğmuş gibi temiz kalpli, yumuşak huylu biri haline geldiğini söyler. Daha sonra o bedevi, Resûlullah'ın meclisinden hiç ayrılmaz. Onun nefsi, dünyadan uzaklaşmaya; kalbi de Allah muhabbeti ve korkusuyla dolmaya başlar. Bûtî'nin nazarında Resûlullah'ın ashabından çoğu uzun ve meşakkat yolu olan inâbet yoluyla değil de Allah'ın kulları arasından seçtiği ictibâ yoluyla hidâyete ermiştir. Önemli olan müslümanın bu ictibâ yolunun bir kavme ya da asra bağlı olmadığını hatta bu kapının kıyamete kadar açık olduğunun idrakine varabilmesidir. Allah Teâlâ bu ictibâ yoluyla her zaman ve her asırda kullarını hidâyete erdirir. Bûtî, bu durumu başından geçen bir olayla şöyle anlatır: "Büyük günahlarda ısrar eden ve nefesine zulmeden bir komşum vardı. İçkiye mübtelâ olmuş birisiydi. Onun etrafındaki dostları, arkadaşları onu günaha sevk ediyorlardı. Bende her gün olduğu gibi sabah namazı için camiye giderken içki içen adamı camide gördüm, şaşırımdım. O sarhoş komşum, insanlardan uzaklaşıp Allah'ın yolunu tutmuştu. Onu bu kötülüklerden çekip çıkaran Allah Teâlâ'nın eliydi. Bu olay da bize Allah Teâlâ dilediğini lütufta karanlıktan çekip hidâyete erdirdiğini göstermektedir. Muhabbet ve cezbe yoluyla hidâyete eren Allah kulları, bunun gibi pek çok örneklerle doludur." (el-Bûtî, 2004, I/s. 125).

- ❖ Husûsiyet sırrını insanlık vasfının zuhûru ile gizleyen ve rubûbiyet azametini kulluğun izharında açığa çıkaran Allah (c.c) bütün kusurlardan münezzehtir (İbn Atâullah, 1963, s. 69-70).

Bûtî, yukarıda ifade edilen hikmetli sözün içerisindeki “hususî sır”dan maksadın, Allah’ın seçkin kullarına verdiği mârifet, yakınlık, sır ve tecelliyatlar olduğunu dile getirir. Ona göre Allah Teâlâ istediğine nimet olarak verdiği sırları ve ikram olarak verdiği mârifeti başkalarının ulaşamadıklarına ulaştırır. Bu sır ve mârifetin hikmeti, beşerî sıfat perdesiyle gizlenmektedir. Allah Teâlâ, bu seçkin kullarını övmekte olup onların hüzünlenmeyeceklerini ve korkmayacaklarını kudsî bir hadiste şöyle buyurmaktadır: “Kim benim veli bir kuluma düşmanlık ederse, Ben ona karşı harp ilan ederim”. Bu zâtlar diğer insanlardan ayrı bir sınıf oluşturur, melekler daima onları kollayıp gözetirler. Çünkü bu zâtlar Allah’ın boyasıyla boyanmışlardır. Onlar zâhiren diğer insanlar gibi yaşar, hayatın sıkıntı ve çilesini çekerler. Özel vasıflara sahip olan kişiler, Bûtî’nin düşüncesinde Allah tarafından belirli vazifeler ve önemli görevlerle donatılmışlardır. Bu vazifeler, Hz. Peygamber aracılığıyla bu özel kişilere ulaştırılmıştır. Bu özel kişiler, Allah tarafından diğer kullarından gizlenen birçok sır ve mârifete vakıf kılınmışlardır. Ancak bu sırlar, sadece seçkin insanlara gösterilir; çünkü bu sırların halka ya da avam tabakaya açılması fitneye yol açabilir (el-Bûtî, 2004, III/s. 249-251).

Müellif, “hususî sırları, beşerî sıfatları göstererek saklayan” ifadesini Hz. Peygamber’in hadis-i şerifinden örnek getirmek suretiyle açıklama yoluna gider; مَدْفُوعٌ بِالْأَبْوَابِ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لَا يَرَهُ “Saçı-başı dağınık, toz toprak içinde ve kapılardan geri çevrilen nice insan var ki Allah adına yemin etse Allah yemininde sâdık çıkarır” (Müslim, Birr, 138). Öte yandan Bûtî, Allah Teâlâ’nın bazen bu evliya zâtlarını özel sır ve nimetlerle donatmasına rağmen nefisleri hakkında fitneye düşebilirler diye bu zâtlara özel sırlarını haber vermediğini ve bazı kullarına velilik makamına ulaştırmasına rağmen bu zâtları bu tür nimetlerden haberdar etmediğini dile getirir. Bu da ona göre Allah’ın bir nimetidir. Onun düşüncesinde bazılarının halk arasında gezip “ben bu vasıflara sahibim” demesi dikkat edilmesi gerektiren bir noktadır. Çünkü sır ve mârifet sahibi zâtlar bu hususların kendisinde bulunmasına rağmen bundan hiç bahsetmezler. İnsanın Allah’a olan ibadeti, Allah’ın sıfatlarını görmede bir ayna olmalıdır. İbadet, Allah’a yaklaşmak için eda edilen birtakım ameller; ubûdiyet, insanın kalbinde oluşan bir haldir. İnsan her hâl ve makamda kendini zayıf görüp Allah’a muhtaçtır (el-Bûtî, 2004, III/s. 252-255). Görüldüğü üzere insanın ibadeti ve ubûdiyeti, Allah’a olan muhtaçlığını, zayıflığını ve kudretinin sınırlılığını ifade etmektedir.

- ❖ Kim Allah’ı bilirse O’nu her şeyde görür. Kim Allah’ta fâni olursa her şeyden gayb olur. Kim O’nu severse hiçbir şey onda etki etmez (İbn Atâullah, 1963, s. 105).

Müellifimize göre söz konusu bu hikmetli söz bağlamında Allah’a iman eden kişide şu üç sıfatın bulunması gerektiğini beyan eder;

- Allah’ı tanıyıp O’nun mârifetinden faydalanması,
- Hakiki bir imanla Allah’ın mârifetinin dışındaki herhangi bir şeye bağlı olmaması,
- Allah Teâlâ’nın muhabbetine bir vesile ile bağlanması ve muhabbetini Allah dışındaki varlıklara sarfetmemesi (el-Bûtî, 2004, IV/s. 132).

Bûtî’ye göre kul, çoğu zaman Allah Teâlâ’ya tam bir mârifetle bağlanır. Bazen de tamamen dünyaya dalıp mârifetullahtan bir pay almaz. Çoğu zaman muhabbetullah, kişinin kalbine yerleşir; ancak kul, mâsivâdan tamamen kurtulamaz. Burada Bûtî, yukarıdaki üç sıfatın tafsil edilmesi gerektiğini şöyle ifade eder: “Bu üç sıfatın en önemli ve esaslı olanı mârifet sıfatıdır. Mârifetullah nedir? sorusuna cevap bulmamız lazım. İnsanın ilâhî zâtı kendi aklınca ve hâsâ diğer mahlûklar gibi tanınması imkân dâhilinde değildir. Bu beşerî aklın idrak edebileceği bir şey değildir. Çünkü akıl Hakk’ı ihata edemez. Bu yüzden denilir ki Allah Teâlâ senin kalbine gelen her şeyin zıttıdır. Muhakkak Allah’ı tanımak, O’nun sıfatlarını tanımakla olur. Bu sıfatlar da O’nun vücudu yani var olması, tek olması, kudreti, ilmi, hikmeti, rahmeti, lütfu, kahrî olması, büyüklüğü, kerem sahibi olması, insanı diriltmesi ve öldürmesi gibi sıfatlardır.” (el-Bûtî, 2004, IV/s. 132-133).

Bûtî’nin nazarında ârif, ilkin Allah Teâlâ’yı her şey de göremeyebilir. Fakat bütün eşya ârifin gözünde kaybolduğu ve değersiz hale geldiği zaman, O’nu her şeyde görmeye başlar. Hakk’ı gördüğü zaman eşya, ârifin gözünde cüz-i fâni olur. Bu da mârifetullah için gerekli olan fâniliğin kişide zuhûr ettiği zamandır. O, bu fâniliği cüz-i fâni olarak tabir eder ve bunu da şöyle tanımlar: “Bütün varlıkların senin gözünde sadece bir hayal gibi gelmesi, fâni olması ve onlarda ilâhî tecelliyatları görmesidir. Fakat bazı ârif zâtlar bu cüz-i fânilikten küllî fâniliğe intikal etmiştir. Bütün varlıklar onların gözünde artık bir hiçbir şey ifade etmez olmuştur. Varlıkları, eşyayı bırakıp tüm bunların gerçek mucidine yönelmişlerdir.” Bûtî’nin ifadesiyle Ataullah İskenderî, yukarıdaki hikmetli sözünü küllî fâniliği kast etmiştir. Bu küllî fânilik çoğu zaman ârif olan kişide devamlı hale gelir. Bazen de ansızın kaybolmaya başlar (el-Bûtî, 2004, IV/s. 134-135).

Bûtî, Atâullah İskenderî'nin "Kim Allah'ı bilirse O'nu her şeyde görür" sözüne de açıklık getirmektedir. Mârifetullahı ulaşan ârif, artık O'nunla bekâya döner. Bu hâl ve makamlar Hz. Peygamber, ashâb-ı kirâm, onlardan sonra gelen rabbânî âlimler ve sıddıkların hal ve makamıdır. Ârif olan zât, her şeyde fâni ve Allah ile bâkidir. Bu kişi beşeriyetle tüm bağlarını koparmış, Allah Teâlâ'nın sıfatlarıyla sıfatlanmış kişidir. Çoğu zaman ârif olan kişide şeriatla bağdaşmayan söz ve fiiller meydana gelebilir. Bunun sebebi Allah da fâni olduğu ve sadece O'nu düşündüğü içindir (el-Bûtî, 2004, IV/s. 135-136).

Yukarıda beyanı geçen bu mârifet Bûtî'nin düşüncesinde kulun rabbini tanıma yollarından ya da eserlerinden bir eserdir. Ârif olan kişi bu mârifeti elde ettiği zaman Rabbini her yerde müşâhede eder ve bu şühûd hali de Allah'ın muhabbetine ulaştırır. Böylece ârif olan zât, artık tüm kâinatta Allah Teâlâ'nın cemâlinin ve sıfatlarının tecelli ettiğini görür. Yeryüzündeki bu çeşitlilik ne kadar çok olursa olsun ârif için hepsi de Allah Teâlâ'nın sıfatlarının bir tezahürü olarak görünür. Yediği her nimette ve tattığı her şeyde Allah'ın ihsanından başka bir şey görmez. Gözün ve kalbin hayrete düştüğü her şeyde Allah'ın azametinin ve saltanatının zuhûr ettiğini müşâhede eder. Bu muhabbetin unsurları şu üç şeyde toplanır; Kalp ile elde edilen güzellikler, nefse tesir eden iyilikler ve akli hayretler içerisinde bırakan Allah'ın azamet ve büyüklüğü. Bu unsurlar kişiyi muhabbete ve mârifetullahı sevk eden etkenlerdir (el-Bûtî, 2004, IV/s. 136-137).

- ❖ Ârif, hakka bir işarete bulunduğu O'nu kendine işaretinden daha yakın bulan değildir. Bilakis ârif O'nun vücûdunda fâni, şühûduna ermiş olması sebebiyle işareti dahi olmayan kişidir (İbn Atâullah, 1963, s. 50-51).

Bûtî, tasavvufun en büyük gayesi ve hedefinin kalbe Allah'ın muhabbetini yerleştirdikten sonra halk içerisinde iken de kalbin daima Allah ile beraber olması gerektiğini ifade eder. Ona göre Allah'a tevekkülünden ve O'na yönelmesinden dolayı ârif, Allah'ın istediklerini kendi isteğine tercih eder. O, bu mertebede bütün sebeplerin Allah'ın saltanatında gizlenmiş olduğunu ve O'nun şühûdunda diğer meşhûdâtın eriyip gittiğini beyan eder. Bu durum âriflerin dünyadan el etek çekip hiçbir insanla alaka kurmadıkları anlamına gelmez. Onlar beşeriyet konusunda herkesle konuşur ve irtibat kurarlar. İnsanlarla beraber olduğu zaman onun hali hep Allah ile olur. Seyr-u sülûk yolunda en büyük mertebenin bu olduğunu söyleyen Bûtî, ashâb-ı kirâmın da bu mertebeye ulaşmak için çaba sarf ettiğini dile getirir (el-Bûtî, 2004, II/s. 471-473, 477-478).

İnsanın nefesine bakışı, manevî bir bakış açısı kazanma ve Allah'ın rızasını arama yolculuğunda kritik bir öneme sahiptir. Bûtî bu duruma bir misal vererek konuya şu şekilde yaklaşır; "Birisine nefesine bakar, nefsinde birçok sıkıntı olduğunu görür. Eğer bu sıkıntılara iyi yönden bakarsa benim imtihanım der ve bu durumun Allah Teâlâ tarafından verildiğini anlar. Diğer taraftan da kendi günahlarının meyvesi olduğunu bilir ve şerre delâlet ettiğini bilir. Nefsimize baktığımızda bu iki hâl karşılaştığımız hallerdir. Ârif, kâmil, rabbânî zâtlar ise bu haller içine girmez ve nefsinde hiçbir pay biçmez. Her şeyi ile Allah'a tam bir teslimiyet haline girer ve Allah'ın razı olmadığı şeyleri yapmaz. Diğer insanların yaptığı gibi mertebe kazanmak için ya da bunlar benim nefsimde uyduğum için başıma geldi demez. Tamamen Allah'a teslim olmuştur. Ârif-i Billah olan zât için nefsinin mutluluğu ya da üzüntüsü ona dert olmaz, onun tek derdi Allah'tır. Onlar nefislerini hiçe sayıp sadece Allah rızası için çalışırlar ve onların tek amacı Allah'ın rızasına ulaşmaktır. Bu dünyadaki zorluklar, sıkıntılar, darda kalmalar, rahatlık gibi şeyler onlar için hiçbir şey ifade etmez". Onun düşüncesinde sahabe ve ârif zâtların çıktığı merdiven muhabbet merdivenidir. Kişinin kalbinde Allah'ın muhabbeti arttığı zaman kişi nefsinin unuttur. İşlerindeki zararı ya da kârı düşünmez. O da Allah'a yakınlık ve rızasını talep etmektir. Nebîler ve sıddıklar her zaman bu şuurla yaşamlarını sürdürmüşlerdir (el-Bûtî, 2004, II/s. 473-474).

Sonuç olarak yukarıda zikredilen bu hususlar Peygamber Efendimizin, ashabının ve ârif olan zâtların özellikleridir. Marifet ehli olan bu zâtlar irfan ilmini Hz. Peygamber'den miras almışlardır. Zâhiren şeriatla bağlı; bâtinen ise kalpleri Allah Teâlâ ile beraberdir. Bu bâtın ilmi, onların hayatlarının esasını teşkil etmektedir.

- ❖ Zâhid methedildiği zaman bu övgünün, halktan geldiğini sandığı için rahatsız olur. Ârif ise bu övgülerin Hakk'tan geldiğini müşâhede ettiği için kendisine yapılan övgüye sevinir (İbn Atâullah, 1963, s. 94).

Bu söz, tasavvufî perspektiften "ârif" ve "zâhid" kavramlarını tanımlayan derin bir içeriğe sahiptir. Bûtî'ye göre ârif, Allah Teâlâ'yı bir olarak gören ve O'na tam bir tevekkül ile tüm işlerini havale etme konusunda derin bir bilinç düzeyine sahip olandır. Bu tanım, ârifin hem bireysel hem de evrensel bir boyutta Allah'a olan bağlılığını ifade eder. Ârif, kendi isteklerini Allah'ın murad ettiği şeylerde yok etmiştir. Bu durum bir kişinin kendi nefsi arzularını aşma kapasitesini ve ilâhî iradeye teslim olma yeteneğini belirtir. O, tüm sebeplerin ve olayların Allah'ın kudreti ve saltanatı altında gerçekleştiğinin bilincindedir. Bu hâl, onun dünyevî olaylara ve sebeplere sığınmadan, her şeyin ilâhî bir düzen içinde olduğunun idrakine vardığını gösterir. Ârif, karşılaştığı ve müşâhede ettiği her şeyi Allah'ın şühûdunun ateşinde eritir. Bu, her şeyin özünde ilâhî bir varlık olduğu inancının bir yansımasıdır. Zâhid ise dünyevi arzulardan uzaklaşan ve nefsinin taleplerini geri çeviren bir kişidir. Bûtî'ye göre her ârif zâhid; ama her zâhid ise ârif değildir (el-Bûtî, 2004, IV/s. 32). Bu nedenle, bir zâhidin dış dünyadan uzaklaşması ya da maddî arzulardan arınması, onu bir ârif yapmaz. Ancak, bir ârifin bu derin kavrayışı ve ilâhî

gerçeklerle olan içsel bağlantısı, onun zaten dünyevî arzularından uzak durmasını gerektirir, bu da onu aynı zamanda bir zâhid yapar. Bu, “her ârif zâhidir; ama her zâhid ârif değildir” sonucunu doğurur.

Bûtî'ye göre İbn Ataullah, zâhidleri sadece dünyadan yüz çevirenler olarak değil; aynı zamanda içsel bir irfan seviyesine ulaşamamış kimseler olarak tanımlar. Zâhidler, kendi istekleri ile Allah'ın iradesini tam anlamıyla birleştirememişler ve her şeyin Allah'ın kudretinde olduğunun tam bilincinde değillerdir. Onlar dünya ile ilişkisini tamamen kesmiş şahsiyetler olmamakla beraber dünya ile irtibatlı olup, aynı zamanda onun tuzaklarından kaçınmaya çalışırlar. Bûtî'nin nazariyesinde sırf davranışlarının güzelliğinden ya da iyi ameller etmelerinden ötürü insanların zâhidleri övmeleri, Allah'ın kullarına “bu (zâhid) kullarıma iyi ve güzel övgülerle yönelin” ilhamı, zâhidlerin gözünde kaybolur. Onlar, sebepler âleminde çevrili ve kuşatılmış oldukları için insanlardan gelen övgüleri kendisi için bir fitne ve tuzak zannederler. Çünkü zâhidler, kendilerini öven insanların, sadece onların dış görünüşlerine baktıklarını, bânularının kötü olduğunu zannettiklerinden dolayı, bu övgüleri fitne sanırlar. Bu sebepten ötürü övgülerin asıl Allah tarafından geldiklerinin farkına varmayıp insanlardan geldiğini sandıkları için bu tür övgülerden rahatsız olurlar. Buna karşılık ârifler ise insanlar tarafından kendilerine yapılan övgüleri, onların kendi fikir ve görüşlerinden, isteklerinden gelmediğini bilirler. Bilakis bunun Allah Teâlâ tarafından onlara gelen övgüler olduğunu kabul ederler. Zâhidlerin aksine tüm sebepler onların müşahedesinde çevrilidir. Kısaca bu övgülerin Allah tarafından geldiğini bildikleri için, övündükleri zaman herhangi bir sıkıntı veya rahatsızlık duymazlar. Çünkü ârifler, övgülerin gerçek kaynağının Allah olduğunun bilincindedir. Kendi nefisinden veya kendi hallerinden kaynaklanmadığını bilmek, onları övgülerin olumsuz etkilerinden korur. Kendi nefisine ait olmayan övgülerle övülmek, âriflerin özünden sapmasına neden olmaz; çünkü onlar bu övgülerin sadece Allah'ın rızasının bir göstergesi olduğunun idrakindedir (el-Bûtî, 2004, IV/s. 33-34).

Âriflerin bu tutumları, onların kibirli veya kendini beğenmiş olduğunu göstermez. Bu övgülerin kaynağını Allah'a atfeden ârifler, aynı zamanda kendi ibadetlerindeki kusurlar konusunda sürekli bir bilinçle hareket ederler, bu da onların derin bir hayâ duygusuna sahip olmalarına sevk eder. Bu bilinç, âriflerin sürekli olarak mânevî olarak uyanık olmalarını sağlar ve onları gerçeğin farkında olan (yakîn ehli) kimseler yapar. Bu bağlamda Bûtî, cennetle müjdelenen sahabeler örneğini kullanarak âriflerin durumuna dikkat çekmektedir. O, bu sahâbelerin kendilerine verilen müjdelere karşısında sevinç duymalarına rağmen; bu sevincin onların ibadetlerine olan sadakatlerini, dikkatlerini ya da Allah'a karşı olan hayâ duygularını zedelediğini söyler. Bunun yanı sıra bu sevincin, onların ibadetlerindeki eksiklikleri ya da taksiratları üzerinde bir gevşeklik oluşturmadığını, Allah'ın kendilerine vermiş olduğu nimetlerin aynı zamanda bir imtihan da olabileceğinin bilincinde olduklarını ve bu nimetlerin bir gün azaba dönüşebileceğinden de endişe duyduklarını dile getirmektedir (el-Bûtî, 2004, IV/s. 35-36). Bu duruma en açık örnek Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sahih olarak nakledilen hadistir; *إذا أحب الله العبد نادى جبريل: إن الله يحب فلانا فأحببه، فيجبه جبريل، فينادي جبريل في أهل السماء: إن الله يحب فلانا فأحبوه، فيجبه أهل السماء، ثم يوضع له القبول في الأرض* “Allah (c.c.) bir kulu sevdi mi, Cebrail'e ‘ben falan kulumu severim sende sev’ der. Hz. Cebrail'de onu sever. Sonra gökyüzüne seslenir ve der ki ‘Allah Teâlâ filan kulunu seviyor sizde sevin’ ve tüm gökyüzü ehli onu sever. Ondandır yeryüzünde olanlarda onu kendi yanlarında kabul görürler (severler)” (Buhârî, “Bedü'l-halk”, 6).

Sonuç

Bûtî'nin nazariyesinde insanın Allah'a doğru çıktığı yolculuğun temelinde iman, amel, takva, erdemli davranışlar ve ahirete odaklanma gibi önemli unsurların ön planda olduğu görülmektedir. Bu yolda ilerleyen insanın dünya hayatındaki değerleri ve öncelikleri değişerek o mârifetullahtan aldığı mânevî tatminle hidayete ve kurtuluşa ulaşmaktadır. Kişi, nefsinin isteklerine eğilim göstermesi halinde Allah'a olan bağlılığında zayıflama tehlikesi ortaya çıkabilir ve gerçek amacını unutabilir. Allah, bazı kullarını rahmeti ve merhameti, uyarması ve lütufta bulunması ile insan doğru yola ulaştırır. Bu yol, bir kavme veya asra bağlı değildir; hatta bu kapı kıyamete kadar açıktır.

Ruhsal bunalıma girmiş olan insanoğlunun çıkmazı ancak nefesine hâkim olmakla gerçekleşebilir. İnsan, nefsiyle mücadele ederek ve mânevî gıdalarla beslenerek ruhsal gelişimi ve arınmayı sağlayabilir. Bu açıdan nefse hâkim olmak, Bûtî'nin düşüncesinde ruhu Allah'a olan sevgi ile doldurmak için bir adım olarak kabul edilir. İnsanın mânevî yönden gelişmesi Allah'a olan bağlılığı, nefsinin arzularına karşı gelme ve bu yolda çaba sarf etmesi ile sağlanır. Bir Müslümanın Allah'a olan bağlılığını güçlendiren ve İslâmî değerlere uygun bir yaşam sürme amacıyla nefisini kontrol etme ve Allah'ın rızasını kazanma çabası kişinin mânevî gelişimine katkıda bulunmasını ve İslam'a uygun bir yaşam tarzını benimsemesini sağlar.

Bûtî'nin düşünce sisteminde mârifetullah'a ulaşan ârif, dünyevî unsurlardan da kopmadan Allah ile bâkî bir birliktelik içinde olur ve O'nu her şeyde görmeye başlar. Ancak bu durum kişinin şeriatın hükümlerini yok saydığı anlamına gelmez; sadece onun Allah'a olan odaklanmasının ve derinleşen mânevî durumunun bir sonucudur. Kişi, ârif olma yolunda ilerledikçe, yaratılmış varlıkların önemi onun nazarında azalır ve Allah'a olan ilgisi artar. Bu noktada, yaratılmışlar Allah'ın tecellilerini yansıtan geçici parçalar gibi görünmeye başlar ve önemsiz hale gelirler. Ârifler, dünya işleriyle meşgul olsalar bile kalpleri

daima Allah'a yönelik olur. Mânevî yolculukta kişinin nefisini doğru bir biçimde konumlandırması, son derece önem arz etmektedir. Nefs, övgülere kapılıp kendini yüceltmeye meyilli olabilir, bu ise sapkınlığa ve tehlikelere yol açabilir. Fakat aynı zamanda bu övgüler, Allah'ın inâyeti olarak kabul edilip tevazu içerisinde değerlendirilebilirse, mânevî gelişimin bir yansıması olabilir. Mârifetullah ile donanmış kişilerdeki bu ince denge, yalnızca Allah'ın iradesine bağlılık, O'na olan tam güven ve nefisini yok sayma bilinciyle sağlanabilir.

Kaynakça

- Aldemir, H. (2010). Min Ravai'l-Kur'an Çerçevesinde Butî'nin Kur'an Tarihi ve Ulumu'l-Kur'an'a Yaklaşımları ile Kur'an'ı Anlama Konusunda Örnekli Çalışmaları. *Uluslararası Şirnak ve Çevresi Sempozyumu* (14-16 Mayıs 2010), Ankara, 663-674.
- Aslan, M. (2014). *Muhammed Said Ramazan el-Bûtî'nin İlmî Kişiliği ve Fıkıhçılığı* (Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Aslan, M. (2015). *Muhammed Said Ramazan el-Bûtî'nin Hayatı, Eserleri, İlmî Kişiliği ve Fıkıhçılığı*. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 345-385.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (1993). *Sahîhu'l-Buhârî*. (Mustafa Dîb el-Buğâ, thk.). Dâru İbn Kesîr-Dâru'l-Yemâme.
- Bûtî, M. S. R. (1981). *Alâ tarîki'l-avdeti ile'l-İslâmî resmun li minhâcin ve hallun li müşkilât*. Mektebetü'l-Fârâbi&Müessesetü'r-Risale.
- Bûtî, M. S. R. (1998). *es-Selefiyyetü Marhaletün Zemeniyyetün Mübareketün Lâ Mezhebün İslâmiyyi*. Dâru'l-Fikr.
- Bûtî, M. S. R. (2004). *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlil*. 5 Cilt. Daru'l-Fikr.
- Bûtî, M. S. R. (2007). *Hâzâ Vâlidî min Vilâdetihi ilâ Vefâtihî: Babam Mollâ Ramazan el- Bûtî: Hayatı Düşünceleri Mücadelesi*. (A. Timurtaş, Çev.). Kent Yayınları.
- Bûtî, M. S. R. (2010). *ez-Zalâmiyyûn ve'n-Nûrâniyyûn: muhâveletun li ma'rifetihim min hilâli süllemi'l-ilm fe'd-dîn fe'l-ahlâk*. Dâru'l-Fikr.
- Ca'berî, Semîr Rûbîn Abdulhalîm (2015). *eş-Şeyh Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî ve ârauhu'l-i'tikâdiyye, 'ard ve nakd fi dav'i akîdeti's-selefi* (Yüksek Lisans Tezi). Câmîâtü'l-Halîl, Külliyyetü'd-Dirâsetü'l-Ulye.
- Cebecioğlu, E. (2004). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ağaç Kitabevi Yayınları
- Christmann, A. (2004). Müslüman Alim ve Dini Lider: Şeyh Muhammed Said Ramazan el-Butî. (M. İskenderoğlu, Çev.). *Usûl: İslâm Araştırmaları*, (2), 129-154.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid Şerif (1985). *Kitâbu't-ta'rîfât*. Mektebetü Lübnan.
- Hücvirî, Ali b. Osman Cüllâbî (2014). *Keşfu'l-Mahcûb: Hakikat Bilgisi* (Dördüncü Baskı). (S. Uludağ, Haz.). Dergâh Yayınları.
- İmam Gazzâlî (1995). *Tevhid ve Ledün Risâlesi*. (S. Özburun ve Y. Ö. Özburun, Terc.). Furkan Basın Yayın.
- İbn Atâullah el-İskenderî, Ebü'l-Fazl Tâcüddîn Ahmed (1963). *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye* (İkinci Baskı). (S. K. Yetkin, Terc.). Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kara, M. (1998). *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye*. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt. 17, ss. 502-503). TDV Yayınları.
- Kara, M. (1999). *İbn Atâullah el-İskenderî*. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt. 29, ss. 337-338). TDV Yayınları.
- Khalifa, M. (2013). The impossible partition of Syria, *Arab Reform Initiative*, 1-18.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım (1989). *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. ('Abdulhalîm Mahmûd ve Mahmûd b. eş-Şerîf, thk.). Dâru's-Şa'b.
- Lisânüddîn, İbnü'l-Hatîb (1968). *Ravzatü't-ta'rîf bi'l-hubbi's-şerif*. (Abdülkadir Ahmed Atâ, thk.). Dâru'l-Fikri'l-'Arabi.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc (1334). *Sahîhu Müslim*. (Ahmet b. Rifat b. Osman Hilmi Karahisarî, thk.). Dâru't-Tibâati'l-Âmire.
- Pehlivan, B. (2020). Bûtî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt. EK-1, ss. 221-224). TDV Yayınları.
- Sayhar, M. (2003). *Kübra'l-Yakîniyyâtü'l-Kevniyye Adli Eseri Bağlamında Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî'nin İsbât-ı Vâcib Metodu* (Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Şahin, C. (2009). Suriye/Fizikî ve Beşerî Coğrafya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt. 37, ss. 544-545). TDV Yayınları.
- Tehânevî, M. A. (1996). *Keşşâfu Istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. (Ali Dehruç, thk.). Mektebetü Lübnan.

Timurtaş, A. (2010). Muhammed Said Ramazan el-Bûtî ve Edebi Kişiliği. *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu* (14-16 Mayıs 2010), Ankara, 675-688.

Tomar, C. (2009). Suriye/Osmanlılar'dan Günümüze. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt. 37, ss. 557-559). TDV Yayınları.

Uleyvân, H. & el-Ğavş, F. (2012). *el-Bûtî: ed-da've ve'l-çihâd ve'l-islâmî's-siyasî*. Merkezu'l-hadâra li tenmiyeti'l-fikri'l-islâmî.

Uludağ, S. (2003). Mârifet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt. 28, ss. 54-56). TDV Yayınları.

Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Kabcacı Yayıncılık.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.